

واکاوی پیشگیری از جرائم علیه خانواده در فضای مجازی

حمیدرضا شاکری^۱

چکیده

صیانت از پایه‌های خانواده در فضای مجازی ابعاد گوناگونی دارد که فاصله‌ای از فرهنگ‌سازی خانواده‌ها و جامعه تا اقدامات تقنینی و اجرایی را شامل می‌شود. موضوع قابل ملاحظه در این مقوله میزان فراگیری و عدم محدودیت‌های ذاتی پیام‌های منتشره و در نتیجه تبعات آنها در فضای مجازیست. قوادی، هزینه‌نگاری و افشای اسرار خصوصی مهمترین جرایم علیه حقوق خانواده در فضای مجازی است که در فقه و حقوق کیفری ایران جرم‌انگاری شده است. این جرایم در حقیقت جرایم علیه حیثیت معنوی خانواده و بنیان خانواده است. در خصوص پیشگیری از جرایم علیه خانواده در فضای مجازی نیز نتایج پژوهش بر این امر دلالت دارد که قرآن کریم در راستای انجام رسالت اصلی خویش، بر اصلاح و تربیت اخلاقی افراد و رساندن انسان به مقام‌های والای معنوی تأکید ویژه‌ای دارد. این امر می‌تواند علاوه بر سوق دادن انسان به سوی کمال نهایی و قرب الهی از ارتکاب جرایم به نحو مؤثری پیشگیری نماید. اگر بتوان زمینه بروز انگیزه مجرمانه سایبری را با برنامه‌های آموزشی و تربیتی هدایت نمود، می‌توان با کمترین هزینه ممکن اقدام مناسب صورت پذیرد. البته در تحقق این امر موانعی نیز وجود دارد که برخی به ماهیت این‌گونه جرایم مربوط است و در جرایم وقوع یافته در دنیای فیزیکی نیز وجود دارد؛ مانند مشخص و عینی بودن نتایج و همچنین تأخیر در بازدهی تدابیر. از سوی دیگر، خصوصیات فضای سایبر برای افراد، محیطی خلوت و به دور از تعرض و توجه تلقی می‌شود که می‌توانند به نیازها و امیال جنسی خود، به دور از هرگونه مانعی فائق آیند؛ بنابراین برای تأثیرگذاری بیشتر تدابیر پیشگیرانه اجتماعی در پیش گرفته شود.

واژگان کلیدی

جرایم علیه خانواده، فضای مجازی، پیشگیری.

۱- کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان

dr.h.sh31@gmail.com

مقدمه

با توسعه و پیشرفت فناوری اطلاعات و همگانی‌شدن استفاده از اینترنت در گونه‌های مختلف مانند شبکه‌های اجتماعی، تالارهای گفتگو و ... فضای جدیدی برای افراد جامعه فراهم کرده است. با پیشرفت‌های کنونی و دامنه‌دار شدن این فرایند در زندگی‌های شخصی و بسیار نزدیک مانند تلفن‌های همراه و نرم‌افزارهای آن موضوع را حساس‌تر نیز کرده است. همان‌گونه که در دنیای واقعی هم با پیشرفت‌های بشری شاهد الزام‌های جدیدی هستیم، در دنیای مجازی که اتفاقاً زاینده همان پیشرفت‌هاست محتاج هماهنگ شدن با تأثیر این فناوری بر زندگی انسان‌ها هستیم. ضریب نفوذ و برد مکانی و زمانی فضای مجازی به‌گونه‌ای است که هرگونه تسامح و تساهل در این فضا بدون در نظر گرفتن صلاح جامعه و به‌ویژه خانواده به‌عنوان مهمترین و اصیل‌ترین نهاد اجتماع خیانتی نابخشودنی است. چه اینکه تاکنون کشورهای پیشرفته قوانین شفاف و روشنی جهت ایجاد تعادل و هماهنگی مورد نیاز با تبعات فناوری اطلاعات و ارتباطات داشته‌اند. صیانت از پایه‌های خانواده در فضای مجازی ابعاد گوناگونی دارد که فاصله‌ای از فرهنگ‌سازی خانواده‌ها و جامعه تا اقدام‌های تقنینی و اجرایی را شامل می‌شود موضوع قابل‌ملاحظه در این مقوله میزان فراگیری و عدم محدودیت‌های ذاتی پیام‌های منتشره و در نتیجه تبعات آنها در فضای مجازی است. موضوعی که می‌بایستی قانون‌گذار با توجه به آن نظرهای پیشگیرانه خود را اعمال نماید. اگر یکی از اهداف قانون را جنبه بازدارندگی آن بینگاریم در دنیای مجازی این مهم اهمیت فوق‌العاده‌ای پیدا می‌کند چون با اتفاق تنها یک نمونه از انواع و اقسام ناهنجاریهای اجتماعی در این فضا می‌توان انتظار فراگیری آن و تبعاتش در کل جامعه را داشت. در این میان خانواده بیشتر از سایر نهادهای اجتماعی در معرض آسیب‌های فضای حاکم بر فضای مجازی است. از این‌رو با ملاحظه رویکرد اسلام به مسئله خانواده که مبتنی بر تقویت و تحکیم بنیان آن است، آسیب‌شناسی این مهم در نظام حقوق خانواده اسلام ضرورتی مضاعف پیدا خواهد کرد. علاوه‌بر این پیچیدگی و تنوع جرم‌های مرتبط با حقوق خانواده در فضای مجازی به‌دلیل تازگی و عدم تشابه «ظاهری» با دنیای فیزیکی و واقعی کار را برای مراحل مختلف اعم

از قانون‌گذاری، اثبات جرم و اجرای حکم سخت کرده است؛ لذا بررسی جرم‌های ارتكابی که مستقیم یا با واسطه ناظر به حوزه حقوق خانواده است از یک‌سو، و امکان‌سنجی تطبیق آن با جرایم مشابه در فضای واقعی، می‌تواند بخش عمده‌ای از مشکلات پیش‌رو را در فرایند قانون‌گذاری مرتفع سازد، چه آنکه قابلیت و ظرفیت فضای مجازی به‌گونه‌ای است که نه‌تنها شبیه‌سازی انگاره‌های واقعی در آن با سهولت بیشتری امکان‌پذیر است، بلکه مسائل نوپدید و مستحدثی را موجب شده است که یا وقوع آن در فضای واقعی ممکن نیست یا احیاناً در صورت امکان با موانع و خطرهای جدی مواجه است که سبب اقبال مجرمان به فضای سایبری می‌شود.

در تعریف پیشگیری، اجتماعی هدف ایجاد تغییرات و اصلاحات در فرد و جامعه و جلوگیری از وقوع جرم به‌صورت پایدار است. به‌عبارتی در پیشگیری، اجتماعی هدف همانا آشنا نمودن و هم‌نوا کردن اعضای جامعه با قواعد اجتماعی از طریق آموزش تشویق و تنبیه است و به‌نوعی در پی از بین بردن عوامل اجتماعی و فردی و مؤثر بر بزهکاری است و در واقع پیشگیری اجتماعی شامل اقدام‌هایی است که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم هدفشان تأثیرگذاری بر شخصیت افراد است تا از سازمان دادن فعالیت خود حول انگیزه‌های بزهکارانه بپرهیزند.

بر همین‌اساس پیشگیری اجتماعی طیفی از نهادهای جامعه را دربرمی‌گیرد که رفتار انحرافی را تحت قاعده و نظم درمی‌آورد. نهادهای اصلی پیشگیری اجتماعی عبارت‌اند از: خانواده، آموزش و پرورش، مذهب، محل سکونت، رسانه‌های گروهی و حرفه. در حقیقت پیشگیری اجتماعی در وسایل امتناع کنترل اجتماعی ریشه دارد که به کمک این وسایل، افراد را به انجام رفتارهای یکسان هدایت نماید و لذا هدف پیشگیری اجتماعی که بخشی از آن با مشارکت مردم محقق می‌شود، سالم‌سازی جامعه است. مشارکت مردم در فعالیت‌های آموزشی، مسائل جوانان، باشگاه‌ها و گروه‌ها در کاهش یا تثبیت بزهکاری نقش مهمی دارد. نظارت روی عوامل اجتماعی و مشخص کردن عواقب ممکنه آنها روی جرم، می‌تواند به سالم‌سازی اجتماع کمکی مؤثر بنماید (جلالی‌فراهانی و باقری اصل، ۱۳۸۶، ص ۶۷).

در این رویکرد اقدامات اجتماعی بازدارنده در بدو امر روی اشخاص جوان و کودکان متمرکز است و محدوده وسیع و نامشخصی را دربرمی‌گیرد و جزء راهکارها و برنامه‌های درازمدت محسوب می‌شود. پیشگیری اجتماعی، درواقع اجتماع‌مدار است یعنی تمام هم‌وغم آن حول محور جامعه و نهادهای مختلف آن می‌شود. درواقع پیشگیری اجتماعی، از اقدام‌هایی تشکیل می‌شود که بر انواع محیط‌های پیرامون فرد تأثیر گذارد و درنهایت در فرایند جامعه‌پذیری و اجتماعی شدن یک فرد نقش ایفا می‌نمایند؛ زیرا هر یک از محیط‌های خانه، مدرسه، دانشگاه، دوستان و همسالان و... در یک مقطع خاص زمانی بر فرد اثرهای مستقیم دارد و فرایند جامعه‌پذیری را درواقع تسهیل می‌کند (رجبی‌پور، ۱۳۸۳، ص. ۱۱۱).

این اساس، همان‌گونه که در مقدمه بحث مطرح شد وظیفه رفع انگیزه‌های مجرمانه به عهده پیشگیری اجتماعی است که بر اساس نگرشی نوین که در این عرصه مطرح است، به دو شاخه «تدابیر و یا راهکارهای اجتماعی جامعه‌مدار» و «تدابیر و راهکارهای اجتماعی رشد‌مدار» تقسیم می‌شود (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۰، ص. ۴۳).

۱- پیشگیری اجتماعی جامعه‌مدار

در پیشگیری اجتماعی جامعه‌مدار، هدف اتخاذ تدابیری است برای کاهش یا برطرف نمودن زمینه‌های اجتماعی که در افراد به بروز انگیزه‌های مجرمانه منجر می‌شود که از جمله آن اقدام‌ها می‌توان به ازبین‌بردن نسبی فقر و ایجاد مکان‌های تفریحی یا ایجاد فضای سبز اماکن ورزشی، همچنین دادن آگاهی لازمه برای مثال در خصوص لطامات جبران‌ناپذیر ناشی از اعتیاد به مواد مخدر و روان‌گردان اشاره کرد که این امر می‌تواند در کاهش یا حذف عوامل جرم‌زا نقش مهمی ایفا نماید؛ زیرا برای نمونه، آگاهی داشتن نسبت به ضررهای مادی و معنوی ناشی از اعتیاد به مواد مخدر می‌تواند باعث شود، گاهی افراد با داشتن آگاهی نسبی به آن، اولاً از مصرف مواد مخدر و روان‌گردان دوری نمایند و ثانیاً از مجرم شدن خود، که ناشی از آثار و تبعات ناشی از اعتیاد به مواد مخدر

است، همچون سرقت، قتل و به فحشا کشاندن نزدیکان جلوگیری نمایند؛ زیرا آگاهی‌های صورت گرفته و اقدام‌های مناسب و به‌هنگام همواره زمینه بروز انگیزه‌های مجرمانه را کاهش و گاهی از میان می‌برد و به‌عبارتی افراد جامعه را با قواعد اجتماعی همسو می‌نماید (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۰، ص. ۴۵).

هدف پیشگیری اجتماعی جامعه‌مدار، کاهش و برطرف کردن زمینه‌های اجتماعی است که منجر به انگیزه مجرمانه می‌شود. لذا در بحث تدابیر اخلاقی باید به این نکته توجه کرد که جرایم ارتکاب‌یافته در فضای سایبر در واقع جلوه‌ای نوین از جرایم دنیای فیزیکی‌اند با همان انگیزه‌ها و تنها تفاوت آن با فضای سایبر، ویژگی منحصر به فرد فضای سایبر است که حجمی گسترده از بزه‌دیدگان را دربرمی‌گیرد. لذا سازوکار و تدابیر مورد بحث نیز از تدابیر دنیای فیزیکی متمایز نیستند؛ زیرا همان‌طور که در دنیای فیزیکی برخی صرفاً برای خوشگذرانی مرتکب انواع افعال مجرمانه می‌گردند، در دنیای مجازی نیز وضع به همین صورت است؛ بنابراین به‌نظر می‌رسد که اتخاذ یک رشته تدابیر اجتماعی، همچون فراهم کردن سرگرمی‌های جذاب‌تر و مهیج‌تر و قانونی آنها را از ارتکاب چنین جرایمی باز خواهد داشت؛ زیرا مرتکبان جرایم مذکور با توجه به خصوصیتی که از آنها بیان شد، اکثراً در سنین جوانی و نوجوانی‌اند و سازوکارها و تدابیر اجتماعی و پیشگیرانه رشدمدار آنها را به‌عنوان هدف مدنظر قرار می‌دهند؛ لذا به‌نتایج مطلوبی از آن می‌توان امیدوار بود، یا در خصوص کسب منافع مالی می‌توان با اتخاذ تدابیری ویژه نسبت به خنثی نمودن انگیزه آنها اقدام کرد (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۰، صص. ۲۴-۲۵).

بسیاری از کسانی که با فضای سایبر ارتباط برقرار می‌نمایند به‌نحوی سعی در ارضای تمایلات جنسی خود دارند. درج واژه «سکس» نسبت به بقیه واژه‌ها در موتورهای جستجو، ناشی از همین واقعیت است که نشان می‌دهد مراجعه به تارنماهایی که به‌نحوی با مسائل جنسی ارتباط دارند نیز بیش از بقیه موارد است. همچنین وارد شدن به محیط‌های گپ چت (Chat)، در خصوص مسائل جنسی، یا دیدن فیلم و تصاویر جنسی برای ارضای امیال جنسی، همگی حکایت از دشواری سلب انگیزه از این طیف

عظیم و مشتاق به مسائل جنسی است؛ زیرا تدابیر و سازوکارها باید به گونه‌ای تأثیرگذار باشد که افراد مذکور چنانچه در موقعیتی قرار گیرند که هیچ مانع و مزاحمی وجود نداشته باشد، قادر باشند آتش شهوت خود را فرو نشانند و از این امر منصرف شوند. با این تفاسیل به نظر می‌رسد سلب انگیزه از مجرمان جنسی سایر غیرممکن جلوه می‌نماید، اما باز هم در این میان، می‌توان به تدابیر اجتماعی پیشگیرانه امیدوار بود با این شرط که پیام‌های هشدارآمیز به گونه‌ای حاوی این مطلب باشد که ممکن است به جای رفع نیازهای جنسی خود، مورد اغفال قرار گیرند و قربانی و طعمه شوند؛ زیرا کاربرانی که بیشتر به دنبال این مسائل اند قشر جوان و نوجوان هستند که آشنایی زیادی با فضای سایبر ندارند و ممکن است قربانی مجرمان حرفه‌ای جنسی شوند (دزیانی، ۱۳۸۳، ص. ۴۹).

۲- پیشگیری اجتماعی رشدمدار

پیشگیری اجتماعی زودهنگام که به عنوان پیشگیری اجتماعی رشدمدار شناخته می‌شود، مجموعه اقدام‌هایی است که برای شناسایی عوامل خطر و مداخله به موقع نسبت به کسانی صورت می‌پذیرد که به دلیل داشتن وضعیت خاص در معرض ارتکاب جرم قرار گیرند. در واقع مجموعه تدابیر و سیاست‌هایی است که توسط نهادهای مربوطه در سنین مختلف مثل کودکی نوجوانی و... توسط سازمان‌ها و ارگان‌های موظف مثل نظام آموزش و پرورش صورت می‌پذیرد تا از تحقق آن جلوگیری به عمل آید. خانواده نیز یکی از نهادهای مهم در این زمینه است که نقش بسیار مهمی در پیشگیری از این جرایم با اعمال تمامی وظایف خود اعم از تربیتی عاطفی آموزشی ایفا می‌کند. در واقع در سنین پایه‌ای (دزیانی، ۱۳۸۳، ص. ۴۶). با تعمیق مسائل تربیتی و تعلیمی ایجاد انگیزه هویت و قدرت تمیز و آموزش مهارت‌های لازم از بروز همچنین جرایمی جلوگیری به عمل می‌آید. حال، لازم است به ویژگی‌ها و خصوصیات بزه‌دیدگان و مرتکبان جرایم مذکور نیز اشاره‌ای داشته باشیم تا به واسطه این شناخت بتوانیم در نهایت راهکاری مناسب ارائه نماییم (دزیانی، ۱۳۸۳، ص. ۴۷).

در پیشگیری اجتماعی رشدمدار هدف اجرای تدابیری است نسبت به اشخاص نوجوان و جوان (به خصوص کودکان و کسانی که در مرحله رشد و تکامل شخصیت قرار دارند)، تا با آموزش لازمه با رویکردی تربیتی مهارت مقابله با عوامل جزا را به دست آورند و اقدام مناسب و منطقی نسبت به مسئله انجام دهند؛ بنابراین از آنجا که مخاطب اصلی تدابیر پیشگیرانه اجتماعی رشدمدار، این گروه افراد است به نظر می رسد که سازوکارهای لازم باید در محیط‌هایی همچون خانواده، مدرسه، محله و دانشگاه (که محل رشد و بلوغ فکری این افراد است) نهادینه شود؛ بنابراین، برای تبیین بهتر این سازوکارها، در ادامه بحث عوامل محیط‌هایی که در این امر نقشی مؤثر ایفا می‌نمایند بررسی می‌شوند (دزیانی، ۱۳۸۳، ص. ۵۰).

۳- اقدامات مداخله آمیز والدین

اولین محیطی که توجه متولیان امر پیشگیری اجتماعی را به خود جلب می‌نماید خانواده و به تبع آن والدین است؛ لذا باید با دادن آموزش‌های لازم از طریق رسانه‌های گروهی یا دعوت آنها در جلسه‌های مشاوره یا اولیاء و مربیان به نحوی آنها را با مزایا و خطرهای فضای سایبر آشنا کرد؛ راهکارها و برخورد مناسب در مواجهه با این امر را به آنها آموزش داد تا اولاً والدین، خود به خوبی از مزیت‌ها و خصوصیات و نحوه استفاده از فضای سایبر آشنا شوند و سپس با ایجاد حس مسئولیت در آنها راهکارهای منطقی و مناسب برای جلوگیری از قرار گرفتن فرزندشان در مقابل تارنماهای نامناسب ارائه دهند؛ بنابراین یکی از مهم‌ترین رهیافت‌ها در محافظت از اشخاص جوان در فضای سایبر؛ حضور فعال والدین، معلمان و مشاوران مسئول است تا بتوانند آنها را کمک و راهنمایی کنند و در صورت لزوم آنها را بازدارند (نجفی ابرآبادی، ۱۳۷۹، ص. ۴۸).

۴- تدابیر همیاری همسالان

یکی از عوامل تأثیرگذار در شخصیت انسانی به‌ویژه در دوره بلوغ و کودکی و همچنین رویکرد آن در استفاده از فضای مجازی، مربیان و مسئولان آموزشی همیاری

(همسالان) کودکان که چنانچه تحت آموزش نیز باشند، می‌توانند نقش یک برادر و خواهر بزرگ را ایفا نمایند و به کودکان نحوه استفاده صحیح از اینترنت را بیاموزند و مراقبت‌های لازم را در زمانی که کودک اشتباه می‌کند، متذکر شوند و به این ترتیب از تکرار اشتباه جلوگیری شود (رجبی‌پور، ۱۳۸۳، ص. ۸۹).

۵- تدابیر آموزشی

یکی از تدابیر آموزشی برای حفظ سلامت کودکان در فضای سایبر این است که باید طی فرایندی آموزشی به کودکان یاد داده شود چه کارهایی انجام دهند و از چه کارهایی بپرهیزند تا در موقعیت ناایمن در فضای مجازی قرار نگیرند و در صورت مواجهه، چه اقدامی را انجام دهند؛ برای نمونه، هرگاه در فضای برخط با غریبه‌هایی که سعی می‌نمایند با بیان اداهای فریبنده و آشنا، با کودک ارتباط برقرار کنند؛ به‌ویژه چنانچه بخواهند اطلاعات شخصی از کودک بگیرند، کودک چگونه با این اشخاص برخورد نماید و در صورت لزوم به‌سرعت قطع ارتباط نماید و همچنین کودک را با چگونگی شناخت پیام‌های ناخواسته نامناسب آشنا کنند تا در این مواقع بدون بررسی و باز نمودن پیام، آن را پاک کند. لازمه چنین راهنمایی و هدایت از سوی متولیان تربیتی، داشتن آگاهی نسبی از فضای سایبر و رعایت کارکردهای لازم در فضای مزبور است و برای تحقق این امر می‌شود با برگزاری دوره‌های ویژه والدین، معلمان و متولیان امر، آموزش آنها را با مسائل مورد نیازشان برای حفظ سلامت کودک در فضای سایبر آشنا کرد (رجبی‌پور، ۱۳۸۳، ص. ۹۷).

۶- تدابیر رسانه‌ای

از آنجا که والدین، خود اطلاعات خاص و زیادی در خصوص سلامت اینترنت و میزان خطرهای آن ندارند، ممکن است در برخورد با کودکان، عجولانه برخورد کنند؛ لذا رسانه می‌تواند با تبیین این موضوع در قالب پیام‌های تبلیغاتی آموزنده و فیلم‌های مستند

آموزشی در رفع معضل‌های سلامت فعالیت اینترنتی کودکان مؤثر واقع شود. حال باید برای تبیین موضوع به اختصار برخی از یافته‌ها و ملاحظه‌های راهبردهای آموزشی و اجتماعی مقابله با محتوای ناشایست در فضای سایبر اشاره کرد. هر چند آموزش مشکل و وقت‌گیر است، اما این مزیت را دارد که والدین با خطرهای دیگر آشنا شوند و نحوه محافظت از فرزندان خود در چنین شرایطی را بیاموزند. اگرچه امروزه فرزندان، از والدین خود به فضای سایبر بیشتر تسلط دارند، اما همین آگاهی حداقلی نیز از طریق رسانه می‌تواند به مخاطبان راهبرد آموزشی این امکان را بدهد که با حداقل آگاهی لازم از طریق رسانه‌ها، درکی صحیح و واقعی از موقعیت‌های خطرناک در اینترنت بیابند و از کودکان خود در برابر محتوای ناشایست در همه اشکال محافظت کنند (گسن، ۱۳۷۰، ص. ۱۸۱).

هدف اصلی تدابیر پیشگیرانه اجتماعی، از بین بردن انگیزه مجرمانه است، لذا نمی‌توان توقع داشت که از طریق آموزش و تربیت زمینه‌های انگیزشی مجرمانه به‌طور کامل از بین برود، درحالی‌که در محیط جامعه بسترهای تقویت‌کننده این انگیزه پابرجاست؛ زیرا محیط اجتماعی نیز در افزایش و کاهش انگیزه‌ها تأثیر خواهد داشت. بی‌تردید خیلی‌ها در جامعه پیدا می‌شوند که در خلوت، بی‌آنکه کسی بتواند به حریم آنها وارد و معترض شود، در فضای سایبر هر کاری که می‌خواهند می‌کنند، و همین مزیت گستردگی و در دسترس بودن فضای مزبور، باعث شده که برخی در فضای سایبر یک شخصیت، و در دنیای فیزیکی چهره‌های دیگر از خود بروز دهند؛ زیرا در فضای مجازی هویت اصلی افراد مشخص نیست و به راحتی می‌تواند با هویت جعلی به فعالیت در آن فضا بپردازند، درحالی‌که در دنیای فیزیکی به دلیل شناخت و توجه و نظارت عامی که دیگران نسبت به آنان دارند، به عنوان چهره‌های معتبر واجد احترام شناخته می‌شوند؛ لذا نمی‌توانند به نحو مطلوب تمایلات نفسانی نهفته در خود را بروز دهند؛ بنابراین چنانچه سیستم‌های رایانه‌ای در فضای عمومی منازل قرار گیرند، به‌طوری‌که اعضای جوان خانواده کمتر در خلوت خود با فضای سایبر ارتباط برقرار نمایند؛ شاید بتوان انگیزه‌های مجرمانه‌شان قدری فرو نشاند. همان‌طور که بیان شد، تدابیر پیشگیرانه اجتماعی بر اساس ارزش‌های

پذیرفته شده هر جامعه شکل می‌پذیرد، درحالی‌که فضای سایبر به این ارزش‌ها محدود نیست؛ لذا بسیاری از مسائل از جمله انواع مسائل جنسی (که در کشور ما خلاف و منافی عفت شناخته شده و جرم‌انگاری شده در کمتر جایی از دنیا، حتی در کشورهایایی که به ارزش‌های مذهبی پایبندند، دیده می‌شود که به رواج مسائل جنسی، حساسیت خاص و ویژه نشان دهند (جلالی فراهانی، ۱۳۸۴، ص. ۱۲۶).

از دیگر محدودیت‌های متصور این است که از گروه‌های استفاده‌کننده فضای سایبر، قشر جوان دارای اطلاعات بیشتر، اهتمام بیشتر و گرایش بالاتر و در نتیجه شناخت بیشتری نسبت به پیوست‌نویسان تدابیر پیش‌گیرنده از این فضا دارند، لذا از آن آگاهی دارند و وقت بیشتری را به فعالیت‌های اینترنتی می‌پردازند؛ بنابراین به فضای سایبر تسلط بیشتری دارند. برای پرکردن شکاف دیجیتال میان بزه‌کاران و بزه‌دیدگان جرایم سایبر با متولیان امر پیشگیری در فضای سایبر، باید از طریق آموزش‌های ویژه و مستمر اقدام نمود تا متولیان نیز بتوانند در این حوزه به نحو مطلوب تأثیرگذار باشند (جلالی فراهانی، ۱۳۸۴، ص. ۱۲۸).

۷- پیشگیری از جرایم علیه خانواده در فضای مجازی از منظر فقهی

۷-۱- پیشگیری اصلاحی

در پیشگیری اصلاحی سعی بر این است که با تعلیم و تربیت صحیح، افراد، رشد و تعالی فکری و فرهنگی جامعه، شناخت علل و زمینه‌های اجتماعی ارتکاب جرم و برطرف کردن آنها، از شکل‌گیری تمایلات مجرمانه در افراد جلوگیری شود. همچنین با انجام اصلاحات فردی و اجتماعی و رفع مشکلات آحاد جامعه نظیر فقر و بیکاری و تأمین نیازهای حیاتی و تقویت نهادهای اجتماعی همانند خانواده و مدرسه و ترویج اخلاق و ارزش‌های انسانی، مانع از کشیده شدن افراد به زندگی مجرمانه شود. قرآن کریم بیش از همه، به اصلاح و تربیت افراد و سوق دادن آنان به اخلاق و کارهای نیک و جلوگیری انسان‌ها از ارتکاب جرم و گناه اهتمام ورزیده است تا جایی‌که رسالت اصلی این کتاب آسمانی را

آنها ایمان و باور عمیق داشته باشد. این علم و یقین در اصلاح رفتار و پیشگیری او از انحراف و ارتکاب گناهان تأثیر بسزائی دارد؛ زیرا یکی از عواملی که در رفتار ما نقش تعیین‌کننده دارد علم و آگاهی درست است. در واقع این بینش ماست که به گرایش‌ها و رفتارهای ما جهت می‌دهد. نوع انتخاب هرکس در هر زمینه‌ای، بستگی تام به میزان بینش و آگاهی او دارد (میرخلیلی، ۱۳۸۰، ص. ۴۸). به همین دلیل قرآن دستور می‌دهد که تنها از علم و یقین پیروی کنید: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ»: هرگز از چیزی که به آن علم نداری پیروی مکن. این کتاب آسمانی بر اصلاح بینش‌ها و نگرش‌ها تأکید فراوانی کرده و از انسان‌ها خواسته است که گزینش‌هایشان مبتنی بر علم و آگاهی درست باشد، نه از روی تقلید، تعصب، لجاجت ظن و گمان میل‌ها و هواهای نفسانی (صفاری، ۱۳۸۴، ص. ۱۱۴). قرآن کریم گرایش‌های مقلدانه، متعصبانه و لجوجانه را به شدت مورد نکوهش قرار داده است.

۷-۱-۲- اعتقاد به علم نامحدود الهی

یکی از مهمترین اعتقادهای بازدارنده از ارتکاب گناهان و جرایم، علم و آگاهی نامحدود خداوند به همه موجودات و از جمله انسان و اعمال و رفتار اوست. از نظر قرآن، همه موجودات در محضر خداوند قرار دارند: «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا»؛ خداوند بر هر چیز شاهد و ناظر است. هیچ چیزی در آسمان و زمین بر خدا مخفی و پنهان نیست: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَالسَّمَاءِ»؛ خداوند همه چیز را می‌بیند و تحت اشراف علمی او می‌باشد: «أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ»؛ آیا او نمی‌داند که خداوند همه اعمال او را می‌بیند؟ خداوند حتی از مخفی‌ترین مخفی‌ها نیز آگاه است: «وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَىٰ»؛ اگر سخن آشکار بگویی (یا مخفی کنی) او پنهانی‌ها و حتی پنهان‌تر از آن را نیز می‌داند. انسان نیز به عنوان جزئی از عالم هستی تحت نظارت و احاطه علمی خدای متعال قرار دارد. علاوه بر اعمال و رفتار ظاهری انسان، فکر، نیت، خطورات قلبی و حدیث نفسی او نیز برای خداوند علوم و مشهود است: «وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ»؛ اوست خداوند در آسمان‌ها و در زمین،

پنهان و آشکار شما را می‌داند و از آنچه انجام می‌دهید و به دست می‌آورد باخبر است. نیز می‌فرماید: «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمُ مَا تُوسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ»: ما انسان را آفریدیم و سوسه‌های نفس او را می‌دانیم. «وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»: و او با شماست هر جا که باشید و خداوند نسبت به آنچه انجام می‌دهید بیناست.

ایمان و اعتقاد به این آموزه‌ها موجب می‌شود که انسان همیشه خود را تحت احاطه علمی بی‌پایان و نظارت دقیق خداوند متعال بداند و نه تنها در ظاهر از کژروی‌ها و اعمال ناپسند خودداری کند، بلکه در باطن نیز افکار ناپسند و نیات شوم را به دل راه ندهد. از آن‌رو که اعمال و رفتار انسان تبلور افکار و مقاصد اوست، طبیعی است که با کنترل افکار و اندیشه‌ها، رفتار انسان نیز اصلاح، و ریشه انحراف و ناهنجاری‌ها از بن قطع خواهد شد (خسروشاهی، ۱۳۸۲، ص. ۴۳). مشروط بر اینکه ایمان به این مطلب واقعاً در دل او رسوخ کرده و به صورت یک باور قطعی رسیده باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص. ۱۶۸).

حدیثی از پیامبر اکرم (ص) می‌خوانیم: «برترین مرحله ایمان انسان این است که بداند هر که باشد خدا با اوست» (سیوطی، بی‌تا، ص. ۱۷۱). در روایتی دیگر آمده است: «اعْبُدِ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ»: خدا را آنچنان عبادت کن که گویی او را می‌بینی و اگر تو او را نمی‌بینی، او تو را به خوبی می‌بیند (مجلسی، ۱۴۰۳، ص. ۲۰۴).

امام موسی کاظم (ع) نیز به یکی از فرزندان خود می‌فرماید: «فرزند عزیزم، بپرهیز از اینکه خداوند تو را در حال ارتکاب معصیتی ببیند که از آن منعت کرده است و بپرهیز از اینکه خدای تعالی تو را در مقام طاعتی که به آن مأمورت ساخته است نیابد» (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ص. ۴۰۸).

۷-۱-۳- ایمان و التزام عملی به توحید در عبادت

از نظر اسلام، مؤمن و موحد واقعی کسی است که علاوه بر اعتقاد راسخ به توحید ذاتی، صفاتی و افعالی، به توحید در عبادت و اطاعت خدا نیز ملتزم و پایبند باشد. تا انسان همه مراحل توحید را طی نکند، مؤمن و موحد واقعی محسوب نمی‌شود (مطهری، ۱۳۷۷، ص. ۶۹).

مفهوم توحید در عبادت این است که انسان اولاً تنها خود را مورد پرستش، تقدیس و تنزیه قرار دهد؛ در غیر این صورت، از جرگه اهل توحید و حوزه اسلام خارج خواهد بود و ثانیاً باید در تمام امور زندگی مطیع و تسلیم محض در مقابل خداوند باشد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ص ۳۰۶). «وَمَا أُمْرُوا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» پیروی از شیطان و هوای نفس با روح عبودیت و بندگی منافات دارد و همچنین فرمانبری و اطاعت بدون قید و شرط افراد دیگر جایز نیست. قرآن در مذمت اهل کتاب می‌فرماید: «اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ».

طبیعی است وقتی انسان در مقام عمل موحد واقعی و مطیع اوامر و نواهی الهی باشد، از ارتکاب جرایم که به شدت با مقام عبودیت او تنافی دارد و مورد نهی خداست، خودداری می‌کند و در میدان تلاش و مسابقه به منظور دستیابی به مقام قرب الهی به سوی نیکی‌ها و اعمال پسندیده می‌رود و به مرحله‌ای از رشد و تعالی معنوی می‌رسد که هرگز تمایل به ارتکاب گناه و جرایم در او پدید نمی‌آید (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۱۷۰).

۷-۱-۴- ایمان به معاد و دادگاه عدل الهی

یقین به قیامت و روز جزا نقش مهمی در پیشگیری و کاهش جرایم و مفسدات دارد؛ زیرا انسان از نظر خواست طبیعی و فطری منفعت‌خواه و از ضرر و زیان خویش به شدت متنفر و گریزان است. جلب منفعت و دفع ضرر، اعم از مادی و معنوی در تمام ادوار زندگی محور فعالیت‌های او را تشکیل می‌دهد. انسان عاقل هیچ‌گاه آگاهانه دست به کاری نمی‌زند که صددرصد به ضرر او باشد (صدر، بی‌تا، ص ۴۶).

براین اساس، کسی که به وجود خدا و دادگاه عدل الهی علم و ایمان دارد، می‌داند که ارتکاب جرایم، قانون‌شکنی، تعدی به حقوق دیگران و عدم پایبندی به اخلاق و ارزش‌های انسانی به دلیل عذاب‌ها و شکنجه‌های طاقت‌فرسای اخروی، ضرر محض است و بلکه زیان و خسران بالاتر از آن تصور نمی‌شود. شدت عذاب به‌گونه‌ای است که طبق آیات صریح قرآن، گنهکار دوست می‌دارد عزیزترین عزیزان خویش، یعنی فرزندان، همسر، بردار، فامیل

و قبیله‌اش که همواره از او حمایت می‌کردند، بلکه تمام کسانی را که در روی زمین هستند، فدا کند تا مایه نجات او در برابر آن عذاب هولناک گردد (مطهری، ۱۳۷۷، ص. ۱۰۲): «يَوْمَ الْمُجْرِمِ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِنَبِيِّهِ وَ صَاحِبِيهِ وَ أُخِيهِ وَ فَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ يُنْجِيهِ». عذاب الهی آنچنان وحشتناک و هول‌انگیز است که ظالمان حاضرند بزرگترین رشوه‌ای را که می‌توان تصور کرد، برای رهایی از آن پرداخت کنند، اما کسی از آنها نمی‌پذیرد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص. ۳۱۵): «وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَأَفْتَدَتْ بِهِ وَ أَسْرَوْا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ». دو آیه اول سوره «حج» مقدمات هول‌انگیز و وحشتناک قیامت و زلزله عظیم رستاخیز را به تصویر کشیده و عموم مردم را بدون استثنا مورد خطاب قرار داده و به آنها هشدار می‌دهد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ يَوْمَ تَرَوُنَّهَا تُدْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَ تَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَ مَا هُمْ بِسُكَارَى وَ لَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ»: ای مردم! از پروردگارتان بترسید، و پرهیزگاری پیشه کنید که زلزله رستاخیز جریان مهم و عظیمی است. روزی که زلزله رستاخیز را مشاهده کنید آنچنان وحشت سر تا پای همه را فرا می‌گیرد که مادران شیرده از کودک شیرخوار غافل می‌شوند و هر بارداری در آن صحنه (باشد) جنین خود را سقط می‌کند. مردم را به صورت مستان می‌بینی، درحالی‌که مست نیستند؛ ولی عذاب خدا شدید است که اینچنین هول و وحشت به دل‌ها افکنده و انسان‌ها را از خود بی‌خود ساخته است (صفاری، ۱۳۸۴، ص. ۸۸).

طبق این آیه، راه نجات از عذاب‌های وحشتناک و خطرهای عظیم قیامت، تقوا و پرهیزگاری است؛ زیرا یاد قیامت موجب ایجاد نیروی بازدارنده از انحراف و کژروی‌ها می‌گردد. علاقه و محبت مادر شیرده نسبت به نوزاد از قوی‌ترین علاقه‌ها و جذابیت‌هاست. خداوند برای بیان شدت سختی قیامت، به قطع این رابطه نیرومند مثال زده است، وگرنه در قیامت، هیچ مادر باردار یا شیردهی وجود ندارد. حوادث سخت قیامت هم عاطفه را می‌گیرد (قرائتی، ۱۳۸۳، ص. ۱۵): «تَدْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ وَ هُمْ عَقْلٌ رَا: «تَرَى النَّاسَ

سُكَارِي» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ص. ۴۷۹)؛ بنابراین این مستی به این دلیل است که از شدت ترس از عذاب الهی دچار دهشت و حیرت شده‌اند و در نتیجه عقل‌هایشان را از دست داده‌اند (خسروشاهی، ۱۳۸۲، ص. ۴۰).

بدون تردید، اعتقاد راسخ به این آموزه‌ها بزرگترین سد را در برابر هرگونه ظلم و تعدی و تجاوز به حقوق دیگران ایجاد می‌کند منافع زودگذر و زوال‌پذیری که انسان از طریق تجاوز به حقوق دیگران کسب می‌کند در مقایسه با میزان سختی و شدتی که در برابر آن قرار داده شده، به قدری حقیر و ناچیز است که هیچ انسان عاقل و دوراندیشی حاضر به چنین معامله زیانباری نخواهد شد. و از آن طرف، یقین دارد که انجام کار نیک و رعایت مسئولیت و التزام به اخلاق و قانون، به دلیل پاداش‌های ابدی اخروی «سود و فایده محض»، آن هم از نوع والاترین و پایدارترینش را برای او به دنبال دارد؛ از این رو با تمام وجود سعی می‌کند که ملتزم به آنها باشد.

قرآن نیز طبق این اصل روان‌شناسی می‌فرماید: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ». هر کسی عمل صالحی انجام دهد نفعش برای خود اوست، و هر کسی بدی کند به خویشتن بدی کرده و پروردگار تو به بندگان هرگز ظلم و ستم نمی‌کند. همچنین در جای دیگر می‌فرماید: «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَأَنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا...»: اگر نیکی کنید به خود نیکی کرده‌اید و اگر بدی کنید به خود بدی کرده‌اید.

قرآن برای ترغیب افراد به کارهای نیک و اجتناب آنان از گناهان و جرایم، آموزه‌ها و تعالیم خود را کاملاً هماهنگ با این خواست فطری انسان کرده است. هنگامی که جرایم و گناهان را معرفی می‌کند، بلافاصله متذکر عذاب‌های وحشتناک و ضررهای اخروی آنها می‌شود و بالعکس، در کنار اعمال صالح پاداش‌های عظیم اخروی آنها را بازگو می‌کند برای نمونه، در ذیل به چند آیه در این زمینه اشاره می‌شود:

«يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفِدَاءً وَنَسُوقَ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وَرِدًّا»: پرهیزگاران را دسته‌جمعی با عزت و احترام به سوی خداوند رحمان به سوی بهشت و پاداش‌های او راهنمایی می‌کنیم. در مقابل، مجرمان را درحالی‌که تشنه‌کامند به سوی جهنم می‌رانیم. «قَالَ

أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا [ذوالقرنین]: گفت اما کسی را که ستم کرده است (یعنی مشرک بوده و یا مسیر فساد و عصیان در پیش گرفته است) مجازات خواهیم کرد. سپس به سوی پروردگارش بازمی‌گردد و خداوند او را به صورت بی‌سابقه‌ای که گمان نمی‌کند عذاب خواهد کرد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ص. ۵۰۲).

«وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ»: و اما کسی که ایمان آورد و عمل صالح انجام دهد، پاداش نیکو خواهد داشت. «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا»: کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند، بهترین و برترین باغ‌های بهشت منزلگاهشان است (طبرسی، ۱۳۶۰، ص. ۱۳۷) و از آن رو که کمال یک نعمت در صورتی خواهد بود که دست زوال به دامن آن دراز نشود. بلافاصله اضافه می‌کند: «خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا»: آنها جاودانه در این باغ‌های بهشت خواهند ماند. با اینکه طبع مشکل‌پسند و تحول طلب انسان، دایم تقاضای دگرگونی و تنوع و تحول می‌کند، اما ساکنان فردوس هرگز تقاضای نقل مکان و تحول از آن نخواهند کرد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص. ۵۶۴).

«إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ»: خداوند کسانی را که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند در باغ‌هایی از بهشت وارد می‌کند که نه‌رها زیر درختانش جاری است. خدا هر چه را اراده کند، انجام می‌دهد.

«فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ بَغِيٍّ مِنْ تَنْهَا بِرَأَى شَمَا انذارکننده آشکاری هستم. کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند، آمرزش خدا و روزی پرارزشی در انتظار آنها است.

در سوره طه در مورد پاداش نیکوکاران و عذاب بدکاران چنین می‌گوید: «إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مَجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ»: هر کس بی‌ایمان و گناهکار در محضر پروردگار در قیامت بیاید آتش سوزان دوزخ برای اوست. مصیبت بزرگ او در دوزخ این است که نه می‌میرد و نه زنده می‌شود. «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ»، بلکه دائم در میان مرگ

و زندگی دست‌وپا می‌زند؛ حیاتی که از مرگ تلخ‌تر و مشقت‌بارتر است و هرکس در آن محض بزرگ، با ایمان و عمل صالح وارد شود، درجات عالی در انتظار اوست، «وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى». بهشت‌های جاودانی که نهرها زیر درختانش جاری است، و جاودانه در آن خواهند ماند: «جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا» و این است پاداش کسی که با ایمان و اطاعت پروردگار خود را پاک و پاکیزه کند: «وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى».

درواقع قرآن آموزه‌های تربیتی خود را بر دو اصل اساسی «بشارت» و «انذار» یا «تشویق» و «تهدید» مبتنی کرده است. انسان باید در برابر انجام کار نیک، تشویق شود و در برابر کار بد، کیفر ببیند تا انگیزه بیشتری برای پیمودن مسیر اول و گام نگزاردن در مسیر دوم پیدا کند (صفاری، ۱۳۸۴، ص. ۱۲۲).

تشویق به‌تنهایی برای تربیت و اصلاح فرد و جامعه کافی نیست؛ زیرا انسان در این صورت مطمئن است انجام گناه برای او خطری ندارد. ترس و تهدید تنها موجب ازبین‌رفتن انگیزه و علاقه افراد نسبت به انجام کارهای مثبت می‌شود.

اثرهایی که ایمان به زندگی پس از مرگ می‌تواند در اصلاح افراد فاسد و منحرف و تشویق افراد به رعایت اصول و ارزش‌های انسانی داشته باشد، به‌مراتب بیش از اثرهای دادگاه‌ها و کیفرهای معمولی است؛ چرا که مشخصات دادگاه رستاخیز با دادگاه‌های معمولی بسیار متفاوت است (میرخلیلی، ۱۳۸۰، ص. ۶۸). قرآن درباره خصوصیات دادگاه روز جزا می‌فرماید: «وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ»: ما ترازوهای عدل را در روز قیامت نصب می‌کنیم. به هیچ‌کس در آنجا کمترین ظلم و ستمی نمی‌شود. اگر به مقدار سنگینی یک دانه خردل، کار نیک و بدی باشد، ما آن را حاضر می‌سازیم و مورد سنجش قرار می‌دهیم و همین‌قدر کافی است که ما حسابگر اعمال بندگان باشیم.

در آن دادگاه نه تجدیدنظر و نه زر و زور و پارتی وجود دارد که مجریان عدالت را از

حق منحرف کند و نه ارائه مدارک دروغین در آن فایده‌ای دارد، چون همه چیز از جمله خود اعضاء و جوارح و اعمال و افکار انسان جان می‌گیرند و به زبان می‌آیند. اعمال کوچک و بزرگ انسان را بازگو می‌کنند. اطراف هر کسی را اعمال تجسم یافته‌اش احاطه می‌کند و به صورت نعم بهشتی و عذاب جهنمی درمی‌آید (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص. ۵۳۸). قرآن کریم می‌فرماید: «وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٍ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْجَدُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ»: از روزی بپرهیزید که هیچ‌کس به جای دیگری جزا داده نمی‌شود و نه شفاعتی از او پذیرفته خواهد شد و نه غرامت و بدل، و نه کسی به یاری او می‌آید.

اعمال مجرمانه و گناهان انسان با ایمان به خدا و آخرت نسبت معکوس دارند، یعنی به هر نسبت که ایمان قوی‌تر باشد گناه کمتر است. حتی از برخی تعبیرات استفاده می‌شود که انسان اگر گمانی به وجود قیامت داشته باشد نیز از انجام بسیاری از اعمال خلاف خودداری می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص. ۴۱۷). چنان‌که درباره کم‌فروشان می‌فرماید: «أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ»: آیا آنها گمان نمی‌کنند که برای روز بزرگی مبعوث می‌شوند؟

۷-۱-۵- ترویج اخلاق و ارزش‌های انسانی

منابع دینی ما دارای غنی‌ترین و والاترین اصول و ارزش‌های اخلاقی است که نمونه‌های آن را در هیچ مکتب دیگری نمی‌توان یافت. هیچ دین و مکتبی به اندازه اسلام به معرفی حقایق اخلاقی نپرداخته و به نقش والای اخلاق در تعالی روحی و معنوی انسان تأکید نکرده است. اسلام نهایت سعی خود را در ترویج گسترش و نهادینه کردن اخلاق و ارزش‌های انسانی و زدودن رذایل و صفات مذموم اخلاقی نموده است. هدف اصلی اسلام از این کار در درجه اول، دستیابی افراد به تعالی روحی و معنوی و در درجه دوم حل مشکلات و تنظیم روابط اجتماعی آنان است. طبیعی است اگر افراد جامعه‌ای خود را به ارزش‌ها و کمالات اخلاقی بیاریند، نه تنها به حقوق دیگران تجاوز نمی‌کنند و مرتکب جرم و جنایت نمی‌شوند، بلکه از اموال و امکانات شخصی خود نیز در راه احسان، نیکی، ایثار، انفاق خدمت به مردم

صدقه و ... در جهت رفع مشکلات و گرفتاری دیگران بهره می‌گیرند. حاکمیت این فرهنگ و ارزش‌های اخلاقی در یک جامعه سرمایه‌گرا نبها و پشتوانه‌ای غنی و مطمئن است که افراد آن را از بسیاری از کجروی‌ها و انحراف‌های فکری و عملی مصون می‌دارد (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۲۳۳). بالعکس، اگر در جامعه‌ای به‌جای کمالات و ارزش‌های مثبت اخلاقی، رذایل و صفات مذموم و منفی اخلاقی نظیر خودخواهی، شهوت‌رانی، منفعت‌طلبی، حرص و طمع، دنیاپرستی و ... رشد و گسترش یابد، آمار جرایم و جنایات به‌گونه وحشتناکی سیر صعودی پیدا خواهد کرد. تأثیر صفات منفی اخلاقی در پیدایش رشد و گسترش جرایم بسیار روشن است؛ مثلاً یکی از دلایل عمده ارتکاب جرایم مالی حرص و طمع بسیار است که باعث به‌وجود آمدن جرایمی از قبیل کلاهبرداری، سرقت، خیانت در امانت، غصب و ... می‌شود (خسروشاهی، ۱۳۸۲، ص ۲۳۳). حضرت علی (ع) سرچشمه بسیاری از شرارت‌ها و تبهکاری‌ها را رذایل اخلاقی می‌داند: «سلاح الشرِّ الحِجْدُ»: کینه‌توزی سلاح شرارت است. نیز می‌فرماید: «سَبَبُ الْفِتَنِ الحِجْدُ»: کینه‌توزی علت فتنه‌هاست. آن حضرت همچنین حرص و آز را موجب بسیاری از نابهنجاری‌ها می‌داند: «الْحِرْصُ مَوْجِعٌ كَثِيرٌ الْعِيُوبِ (کبیر الذنوب)» (تمیمی آمدی، ۱۴۰۵ ق، ص ۲۹۹).

در اینجا به تناسب آیات مورد بحث، تنها به دو نمونه از ارزش‌های اخلاقی که نقش مؤثری در پیشگیری از جرایم دارد، اشاره می‌شود:

الف) تقوا عامل بازدارنده از جرم

در آیات متعدد، قرآن از تقوا به‌عنوان مهمترین ارزش اخلاقی یاد کرده است که انسان را به انجام وظایف خود و اجتناب از گناهان و جرایم ملزم می‌داند. کسی که متصف به این صفت والا و گرانبها باشد، همواره دامنش از آلودگی‌ها پاک خواهد بود. تقوا در اصل از ماده «وقایه» به‌معنای نگهداری یا خویشتن‌داری است و در اصطلاح آیات و روایات، به‌معنای نیروی کنترل درونی است که انسان را در برابر طغیان شهوات و ارتکاب جرم و گناه حفظ می‌کند. در مقابل بی‌تقوایی همان تسلیم شدن در برابر شهوات سرکش و از بین رفتن هرگونه کنترل بر آنهاست و در واقع تقوا همان احساس مسئولیت و تعهدی است که به‌دنبال رسوخ

ایمان در قلب بر وجود انسان حاکم می‌شود و او را از «فجور» و گناه بازمی‌دارد و به نیکی و پاکی و عدالت دعوت می‌کند. افراد پاکدامن، با احساس احتمال گناه به خود می‌لرزند و به خدا پناه می‌برند؛ برای مثال هنگامی که جبرئیل در خلوتگاه حضرت مریم (س) وارد شد و وی خیال کرد او انسانی است که به قصد سوء آنجا آمده است. برای اینکه او را از این قصد سوء بازدارد، روی این صفت والای انسانی و عامل پاکدامنی و بازدارنده از جرم و گناه انگشت گذاشت؛ صفتی که هر انسانی از نفی آن کراهت دارد و اعتراف به نداشتن آن، برای او بسیار گران است (حاجی ده‌آبادی، ۱۳۸۰، ص. ۵۵). «قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا»: گفت: من از تو به خدای رحمان پناه می‌برم، اگر تقوا داری (از من دور شو).

ب) احکام و مقررات پیشگیرانه

یکی دیگر از تدابیر اسلام برای پیشگیری از جرایم، احکام عبادی و الزامی مربوط به مسائل فردی و اجتماعی است. این احکام علاوه بر سوق دادن انسان به سوی کمال نهایی، نقش مهمی در پیشگیری از وقوع جرایم و انحراف‌های اجتماعی دارد. این احکام در منابع دینی، در قالب واجبات و محرمات مطرح شده است که رعایت آنها ضروری است و نقض آنها علاوه بر عقوبت اخروی، موجب مجازات دنیوی نیز می‌شود؛ برای نمونه نماز به عنوان یکی از واجبات اسلامی، همواره انسان را به یاد خدا و بازگشت به سوی او متذکر می‌شود. در صورتی که این تذکر دائمی و مستمر، همراه با کلیه شرایط و آداب آن انجام شود، علاوه بر اینکه از فحشا و منکرات و هرگونه انحراف‌های اخلاقی و رفتاری جلوگیری می‌کند، موجب صعود و عروج انسان به بالاترین درجه کمال نیز می‌شود. قرآن در این باره می‌فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرِ اللَّهِ أَكْبَرُ»: نماز به یاد خدا که نماز انسان را از زشتی‌ها و گناه بازمی‌دارد و یاد خدا بزرگتر است.

یکی دیگر از احکام الزامی پیشگیرانه روزه‌داری است که در واقع، نوعی تمرین تسلط و کنترل بر خواسته‌ها و تمایل‌های نفسانی است. انسان در هنگام انجام این تکلیف الهی ملزم است که در ساعت‌های معینی از انجام بسیاری کارهای مباح خودداری کند؛ برای مثال در مقابل شدت عطش تشنگی و تمایل شدید گرسنگی مقاومت کند، نیز تن به

خواسته تمایل‌های سرکش جنسی ندهد، تا توسط این تمرین روزانه در جهاد اکبر در مقابل مهمترین عامل ارتکاب جرم و گناه، که هواهای نفسانی و خواسته نامشروع نفس باشد، فایق آید و توانایی مقاومت او افزایش یابد. در نتیجه، طعم ثمره شیرین این مقاومت که ملکه تقوا و پرهیزگاری می‌باشد، با تمام وجود بچشد. قرآن در این زمینه چنین تصریح می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»: ای افرادی که ایمان آورده‌اید روزه بر شما نوشته شده، همان‌گونه که بر کسانی که پیش از شما بودند، نوشته شد تا پرهیزگار شوید.

یکی دیگر از احکام اجتماعی که نقش مؤثری در پیشگیری از جرایم و انحراف‌های اجتماعی دارد؛ اصل امر به معروف و نهی از منکر است. براساس این، افراد جامعه باید ناظر اعمال و رفتارهای یکدیگر بوده و با تمام توان در ترویج فضایل، ارزش‌ها، خوبی‌ها و جلوگیری از وقوع جرایم و هرگونه انحراف‌های اجتماعی تلاش کنند. قرآن در این باره می‌فرماید: «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»: مردان و زنان با ایمان، ولی، یار و یاور یکدیگرند، امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند.

نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش نشان داد که قوادی، هرزه‌نگاری و افشای اسرار خصوصی، مهمترین جرایم علیه حقوق خانواده در فضای مجازی است که در فقه و حقوق کیفری ایران جرم‌انگاری شده است. این جرایم در حقیقت جرایم علیه حیثیت معنوی خانواده و بنیان خانواده است.

۱- قوادی: ایجاد زمینه برای به‌هم‌رساندن دو نفر جهت انجام گناه. درخصوص قوادی باید گفت که قیادت یا تعریف فقهی این عمل مجرمانه می‌باشد که در قوانین جزایی اسلام و کشور مجازات مربوط به آن روشن است. اما فضای مجازی با تسهیل و تغییر صورت این عمل، قدری مسئله را پیچیده‌تر کرده است که از مصادیق آن می‌توان ارتباطات برخط (آنلاین) و قول‌وقرارهای غیرحضوری یاد کرد. در این رویکرد حتی باندهای

سازمان‌یافته‌ای برای فریب دختران و زنان نیز وجود دارند که با وعده‌های دروغین از قبیل شغل مناسب، درآمد و زندگی بهتر، اقدام به تطمیع فرد فریب خورده می‌نمایند که از مصادیق روشن قوادی می‌باشد و بهره‌مندی از فضای جدید و ابزارهای ویژه آن نمی‌تواند مانعی برای مبرا دانستن مرتکب به حساب آید. گرچه در این شیوه جدید شدت و ضریب نفوذ این عمل می‌تواند خیلی فراگیرتر از حالت معمول باشد و طبیعی است که این بعد از منظر عمومی جرم توسط قاضی به آن پرداخته می‌شود. بهره‌گیری از نرم‌افزارهای ارسال انبوه ایمیل به مخاطبان تصادفی یا ایجاد و فعال‌سازی تارنماها یا کانال‌های دوستیابی و معرفی افراد اغفال‌شده به افراد منحرف و یا ارسال تبلیغات شبکه‌های جنسی به صورت تصادفی که توسط پویشرهای نرم‌افزاری و یا هک شبکه‌های پرمخاطب و ارسال این قبیل محتواها برای کاربران شبکه‌های اجتماعی، از جمله روش‌های تحقق قوادی در اینترنت می‌باشد.

۲- هزینه‌نگاری: همان‌گونه که اشاره شد نتایج پژوهش بیانگر این امر است که هزینه‌نگاری یکی دیگر از مصادیق جرایم علیه حقوق خانواده در فضای مجازی است. هزینه‌نگاری در مفهوم عام به معنای محتویاتی است که عمدتاً به قصد تحریک جنسی ارائه می‌شود. تولید، انتشار، توزیع و معامله محتوای مستهجن یا مبتذل، آشکارترین مصداق‌های هزینه‌نگاری هستند. با توجه به شیوع رفتارهایی که پیش از این مطرح شد، در فضای مجازی و لزوم صیانت اجتماع در برابر این‌گونه ناهنجاری‌ها، قانون جرایم رایانه‌ای پس از سال‌ها بحث و بررسی در سال ۱۳۸۸ و در ماده ۵۶ به تصویب رسید که ماده ۱۴ آن به موضوع هزینه‌نگاری اختصاص دارد. به اعتقاد مشهور فقیهان، فاعل کار حرام و ترک‌کننده واجب، مستحق مجازات تعزیری است. با توجه به این می‌توان هزینه‌نگاری را از آنجایی که می‌تواند به اشاعه فحشا، شکستن حریم خصوصی افراد، و کمک برای انجام گناه بینجامد مقدمه کار حرام دانست؛ لذا از آنجایی که مقدمه حرام خود حرام می‌باشد، جعل مجازات تعزیری برای مرتکب آن دارای وجهت و تأیید شرعی خواهد بود. حرام گاه به صورتی است که انجام دادن آن با انجام ندادن مقدمه حرام

ملازمه دارد و به تعبیردیگر، مقدمه از اسباب تولیدیه و علت تامه فعل حرام است؛ به گونه‌ای که پس از ارتکاب مقدمه، حرام نیز در خارج محقق می‌شود.

۳- حریم خصوصی: یکی دیگر از جرایم علیه حقوق خانواده در فضای مجازی، انتشار فیلم و عکس‌های خصوصی افراد از جمله روابط جنسی مشروع آنها می‌باشد که شکستن حریم خصوصی افراد محسوب می‌شود. حتی نمایش تصاویر و فیلم‌های امور جنسی که به صورت مخفیانه از اعمال نامشروع و ارتباطات خلاف شرع و قانون می‌باشد نیز از قبیل انتشار حریم خصوصی افراد می‌باشد. علاوه بر این، هرزه‌نگاری از آنجایی که باعث بردن آبروی افراد جامعه می‌تواند باشد و زمینه فروریختن خانواده‌ای گردد که موجب آزار و اذیت دیگران شود، نیز جرم تلقی می‌شود. نمونه‌های فراوانی وجود دارد که افراد با اغراض مختلف، تصاویر دیگران را از طریق فضای مجازی در معرض دید قرار داده و موجب آشفتگی خاطر آنها می‌شوند. در خصوص معیار و ملاک تعیین جرایم علیه حقوق خانواده در فضای مجازی، نتایج تحقیق نشان داد مهمترین معیار و مناط تعیین جرایم علیه خانواده، حفظ مصلحت عمومی، حفظ کرامت انسانی و حمایت از کیان خانواده، منع ضرر به دیگری، ضرورت اجتماعی و فایده‌گرایی و حفظ عفت و اخلاق عمومی است. واقعیت امر این است که جرم‌انگاری به عنوان حربه‌ای در دست دولت‌ها برای حفظ نظم با تعیین اعمال مضر به حال جامعه می‌باشد. به دلیل اینکه جرم‌انگاری با آزادی و مفهوم آن رابطه‌ای تنگاتنگ دارد و می‌تواند آن را تحت تأثیر قرار دهد، نحوه اعمال آن بسیار پراهمیت است. قانون‌گذار می‌بایست با توجه به فرهنگ و آداب و رسوم جامعه خویش دست به جرم‌انگاری زند. با توجه به گسترش روزافزون کاربرد رایانه در میان جوامع، درصد سوءاستفاده از آن نیز فزونی یافته، شاخه جدیدی از جرایم تشکیل شده است. همین امر قوانین مجازات جوامع را به چالش کشیده و موجبات نگرانی دولت‌ها را پدید می‌آورد. با توسعه فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی و تسهیل امور مناسبات اجتماعی از طریق فضای مجازی، طبیعی است که امکان انجام اعمال شرورانه که حقوق خانواده به عنوان رکن اجتماع را دچار تهدید نماید، بسیار زیاد می‌شود. لذا جرایم رایانه‌ای باعث

می‌شود حریم شخصی افراد دچار تزلزل شده و عفت عمومی خدشه‌دار شود. با توجه به افزایش و شیوع جرایم رایانه‌ای در جامعه، هرگونه تحقیقی در جهت برنامه‌ریزی برای کاهش این رفتار مخرب و نامطلوب ضروری به‌نظر می‌رسد. جرم و پدیده مجرمانه همواره برای جامعه بشری خطرناک بوده، اما گاهی جرم به‌واسطه حالت خاصی، جامعه را تهدید ویژه می‌کند که جرایم منافی عفت فضای مجازی از جمله همین جرایم خطرناک است که با رواج آن، خسارت جبران‌ناپذیری به ارزش‌ها و افراد جامعه و همچنین خانواده‌ها به‌عنوان پایه‌های اصلی شکل‌گیری جامعه وارد می‌شود. پیوند و اتصال شبکه جهانی اینترنت به روشنی گویای این واقعیت است که ویرانگری و آسیب‌رسانی می‌تواند در یک لحظه سراسر جهان را فرا گیرد. سوءاستفاده از فناوری‌های رایانه‌ای و اینترنتی می‌تواند امنیت ملی، آسایش عمومی و موجودیت یک جامعه را به‌مخاطره انداخته و تأثیرهای منفی بیشماری را بر زندگی افراد اجتماع تحمیل کند. با کمی دقت در این خصوص می‌توان به این نتیجه دست یافت که اغلب مرتکبان جرایم در فضای مجازی را جمعیت جوان تشکیل می‌دهند. این مجرمان هم از ظرفیت جنایی بالایی برخوردارند و هم استعداد خوبی برای انطباق اجتماعی از خود نشان می‌دهند. رعایت و حفظ عفت و اخلاق از مبانی هر جامعه‌ای به‌ویژه جوامع اسلامی است. با توجه به تفاوت در زمان و مکان و آداب و رسوم و اعتقادات، امری نسبی تلقی شده و موجب تفاوت در قانون‌گذاری و حقوق کیفری اجتماعات مختلف شده است. با پیدایش رایانه و به‌دنبال آن فضای مجازی اینترنت و گسترش روزافزون استفاده از این فناوری نوین میان جوامع، با وجود ویژگی‌های مثبت، درصد سوءاستفاده از آن نیز به سبب ویژگی‌های خاص رایانه و فضای مجازی، توسط افراد سودجو فزونی یافته است که همین امر موجبات نگرانی دولت‌ها را پدید آورده است و این مسئله شاخه نوینی از جرایم را تحت عنوان جرایم رایانه‌ای ایجاد کرده است.

درخصوص پیشگیری از جرایم علیه خانواده در فضای مجازی نیز نتایج پژوهش بر این امر دلالت دارد که قرآن در راستای انجام رسالت اصلی خویش، بر اصلاح و تربیت

اخلاقی افراد و رساندن انسان به مقام‌های والای معنوی تأکید ویژه‌ای دارد. این امر می‌تواند علاوه بر سوق دادن انسان به سوی کمال نهایی و قرب الهی، از ارتکاب جرایم به‌نحو مؤثری پیشگیری نماید. طبق آیات متعدد قرآن، که به‌طور صریح به اتخاذ تدابیر به حفاظت از مجنی علیه و افراد در معرض تهاجم و اموال آنها دستور می‌دهد، این حقیقت به‌روشنی اثبات می‌شود که شیوه پیشگیری وضعی، محصول نظریه‌پردازی متفکران غربی نیست، بلکه قدمت و سابقه این دیدگاه به زمان نزول این آیات برمی‌گردد و پیشگیری از فساد و فحشا امری ضروری است. اگر بتوان زمینه بروز انگیزه مجرمانه سایبری را با برنامه‌های آموزشی و تربیتی هدایت کرد، می‌توان امیدوار بود با کمترین هزینه ممکن اقدام مناسب صورت پذیرد؛ زیرا عمده مخاطبان موردنظر و هدف اقدام‌های پیشگیرانه اجتماعی، جوانان و نوجوانان‌اند که انجام این امور در آنجا نتیجه‌بخش خواهد بود. البته در تحقق این امر موانعی نیز وجود دارد که برخی به ماهیت این‌گونه جرایم مربوط است و در جرایم وقوع‌یافته در دنیای فیزیکی نیز وجود دارد؛ مانند مشخص و عینی بودن نتایج و همچنین تأخیر در بازدهی تدابیر. ازسوی دیگر، خصوصیات فضای سایبر برای افراد، محیطی خلوت و به‌دور از تعرض و توجه تلقی می‌شود که می‌توانند به نیازها و امیال جنسی خود، به‌دور از هرگونه مانعی فائق آیند؛ بنابراین برای تأثیرگذاری بیشتر تدابیر پیشگیرانه اجتماعی در پیش گرفته شود.

فهرست منابع

- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق)، *من لا یحضر الفقیه*، قم: انتشارات اسلامی.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۰۵ق)، *غرر الحکم و درر الکلم*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- جلالی فراهانی، امیرحسین (۱۳۸۴)، *پیشگیری اجتماعی از جرائم و انحرافات سایبری*، *فصلنامه تخصصی فقه و حقوق*، شماره ۶.
- جلالی فراهانی، امیرحسین و باقری اصل، رضا (۱۳۸۶)، *پیشگیری اجتماعی از جرائم و*

- انحرافات سایبری، نشریه مرکز پژوهش‌های مجلس، شماره ۸۶.
- حاجی ده‌آبادی، محمدعلی (۱۳۸۰)، *پیشگیری از جرم در دانشنامه امام علی (ع)*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- خسروشاهی، قدرت‌الله (۱۳۸۲)، *پیشگیری از جرم در آموزه‌های قرآنی*، بصیرت، شماره ۳۰-۳۱.
- دزیانی، محمدحسن (۱۳۸۳)، *جرایم کامپیوتری*، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی دبیرخانه شورای عالی انفورماتیک کشور.
- رجبی‌پور، محمود (۱۳۸۳)، *درآمدی بر پیشگیری مقتدرانه پلیس از جرم*، فصلنامه دانشگاه علوم انتظامی ناجا، شماره ۸۶.
- صدر، سیدمحمدباقر (بی‌تا)، *فلسفه ما*، قم: دار الکتب الاسلامیه.
- صفاری، علی (۱۳۸۴)، *مبانی نظری پیشگیری وضعی از جرم*، مجله تحقیقات حقوقی دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۳-۳۴.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴)، *المیزان*؛ ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم: انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۰)، *مجمع البیان*، تهران: فراهانی.
- عباچی، مریم (۱۳۸۷)، *مبانی و مقدمات تدوین برنامه ملی پیشگیری از جرم در ایران*، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، شماره ۹.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۳)، *تفسیر نور*، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- گسن، ریموند (۱۳۷۰)، *جرم‌شناسی کاربردی*؛ ترجمه مهدی کی‌نیا، تهران: انتشارات مترجم.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، *بحار الانوار*، بیروت: مؤسسه الوفا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷)، *مجموعه آثار*، تهران: صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۷۴)، *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- میرخلیلی، محمود (۱۳۸۰)، *پیشگیری وضعی از نگاه آموزه‌های اسلام، فقه و حقوق*، شماره ۱.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۷۹)، *مشارکت مردم در تأمین امنیت*، مجله امنیت، شماره ۹-۱۰.